

B. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΣΤΗ ΧΑΜΗΔΙΕ

1. Η επιβίωση της παράδοσης

Η τυπολογία της κατοικίας στην περιοχή των Εξοχών δεν μπορεί να εξετασθεί ανεξάρτητα από την υπόλοιπη πόλη. Εκτός από την παντελή έλλειψη σχετικών μελετών, οι καταστροφές που υπέστη η εντός των τειχών πόλη είχαν ως αποτέλεσμα την εξαιρετική ένδεια πρωτογενούς υλικού για μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση του θέματος.

Οι ελάχιστες απεικονίσεις κατοικιών, στις «ευρωπαϊκές» κυρίως περιοχές της πόλης, τη φραγκική συνοικία, την παραλία και την περιοχή που ανοικοδομήθηκε μετά την πυρκαγιά του 1890, αποτελούν τα μοναδικά τεκμήρια της εικόνας που σταδιακά αποκτούσε η πόλη των τελευταίων χρόνων του οθωμανικού εκσυγχρονισμού.

Σε πολλές περιοχές είχαν ήδη αρχίσει να παρεισφρέουν δείγματα μιας νεωτεριστικής αρχιτεκτονικής τα οποία ασφαλώς θα πολλαπλασίαζε η σταδιακή ανάπτυξη αυτών των περιοχών και οι επιμέρους ρυμοτομικές ρυθμίσεις, εάν δεν συνέβαινε η πυρκαγιά του 1917.

Οι παραδοσιακού τύπου κατοικίες που υπήρχαν σε ολόκληρη την πόλη, εντός και εκτός των τειχών, με ιδιαίτερα υψηλές πυκνότητες στις περιοχές βορείως της Εγνατίας (σημ. Άνω πόλη) συνέχισαν να διατηρούν ανέπαφη την εικόνα τους μέχρι την έναρξη της ανοικοδόμησης με το σύστημα της αντιπαροχής και την κήρυξη μεμονωμένων κτιρίων ως διατηρητέων μνημείων.

Οι δύο εξίσου σημαντικές «αλλοιώσεις» της εικονογραφίας της πόλης, η πυρκαγιά και η αντιπαροχή, είχαν ως αποτέλεσμα την αδυναμία συστηματικής έρευνας και καταγραφής της αρχιτεκτονικής της κατοικίας της οθωμανικής περιόδου.

Το άρθρο “Ältere und Neuere Wohnhauser in Saloniki” στην εφημερίδα *Allgemeine Bauzeitung* της Βιέννης (1889) αποτελεί τη μοναδική αυθεντική μαρτυρία της εποχής που αναφέρεται όχι στη «γραφικότητα» της Άνω πόλης, αλλά στην αρχιτεκτονική της και τον τρόπο διαβίωσης των ενοίκων των κατοικιών της, γραμμένη από μηχανικό και όχι από κάποιον περιηγητή ή νοσταλγό της Ανατολής. Η μαρτυρία αυτή αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία εφόσον συνοδεύεται από πλήρη αποτύπωση της κατοικίας μιας μουσουλμανικής οικογένειας, τη μοναδική απόλυτα τεκμηριωμένη απεικόνιση που διαθέτουμε για τη μορφή των παραδοσιακών κατοικιών της Άνω πόλης.

Ο συγγραφέας Alois Meissner οδηγεί τον αναγνώστη «στα ψηλότερα τμήματα της πόλης, όπου ανάμεσα από ωραίους κήπους και ψηλούς τοίχους απλώνονται οι τούρκικες γειτονιές. Τα δρομάκια είναι στενά και φιλικά με λίγα σπίτια με λιγοστά παράθυρα απ’ την πλευρά του δρόμου που κι αυτά κατά τα δύο τρίτα καλύπτονται με καφασωτά ώστε να μην επιτρέπεται η θέα προς το εσωτερικό των κατοικιών. Μετά ακολουθούν και πάλι τοίχοι, ύψους τριών μέτρων, σε μεγάλο μήκος και με μεμονωμένες κλειστές πύλες. Απ’ τον δρόμο μόνο δεν μπορεί κανείς να απολαύσει τις άλλες όψεις των Τουρκικών κατοικιών.

Ανοίγοντας όμως μία απ’ αυτές τις πύλες κι έχοντας την άδεια να εισέλθεις στον “ιερό” αυτό χώρο, μένεις έκθαμβος με την ξεθωριασμένη, αλλά τόσο πλούσια χρωματική πανδαισία στο εσωτερικό αυτών των μικρών παλατιών.

Στο δρόμο βρίσκεται το σπίτι του υπηρετικού προσωπικού. Τους δύο ορόφους του καταλαμβάνει το διαμέρισμα της οικογένειας των υπηρετών. Κι αυτό επίσης είναι περιτριγυρισμένο με ψηλούς τοίχους ενώ στην αυλή βρίσκεται ξεχωριστά από το υπόλοιπο κτίριο η κουζίνα. Μπαίνοντας κανείς λοιπόν απ’ την πύλη και περνώντας μέσα από συκιές και κληματαριές συναντά την κατοικία των γυναικών (χαρεμλική!) Αυτή είναι κατασκευασμένη εξ ολοκλήρου από ελαφρά υλικά [πρφ., εννοεί ξύλινη ή ξυλόπηκτη κατασκευή], περιλαμβάνει ένα χαμηλοτάβανο υπόγειο και το κυρίως σπίτι με πρόσοψη στον κήπο και μεγάλα παράθυρα χωρίς καφασωτά.

Πάνω απ’ τα παράθυρα και κάτω από την άκρη της σκεπής υπάρχουν μαύρες επιγραφές με στίχους από το Κοράνι.

Στη βάση του εξωτερικού κλιμακοστασίου, όπως και στα τζαμιά, βρίσκεται μία κρήνη με δύο βρύσες. Μέσω αυτού του (διπλού) κλιμακοστασίου με τα τρία πλατύσκαλα φτάνει κανείς στον κεντρικό χώρο υποδοχής: γύρω από τον οκταγωνικό αυτόν χώρο είναι διατεταγμένα όλα τα υπόλοιπα μεγάλα δωμάτια, δώδεκα στον αριθμό.

Δίπλα από αυτό το οίκημα, πίσω από έναν επίσης ψηλό τοίχο—όπου εισέρχεται κανείς από μια στενή πόρτα— βρίσκεται η κατοικία των ανδρών (Σελαμλική) η οποία περιβάλλεται από έναν όμορφα διαμορφωμένο κήπο. Και αυτό το σπίτι έχει το δικό του αποκλειστικό

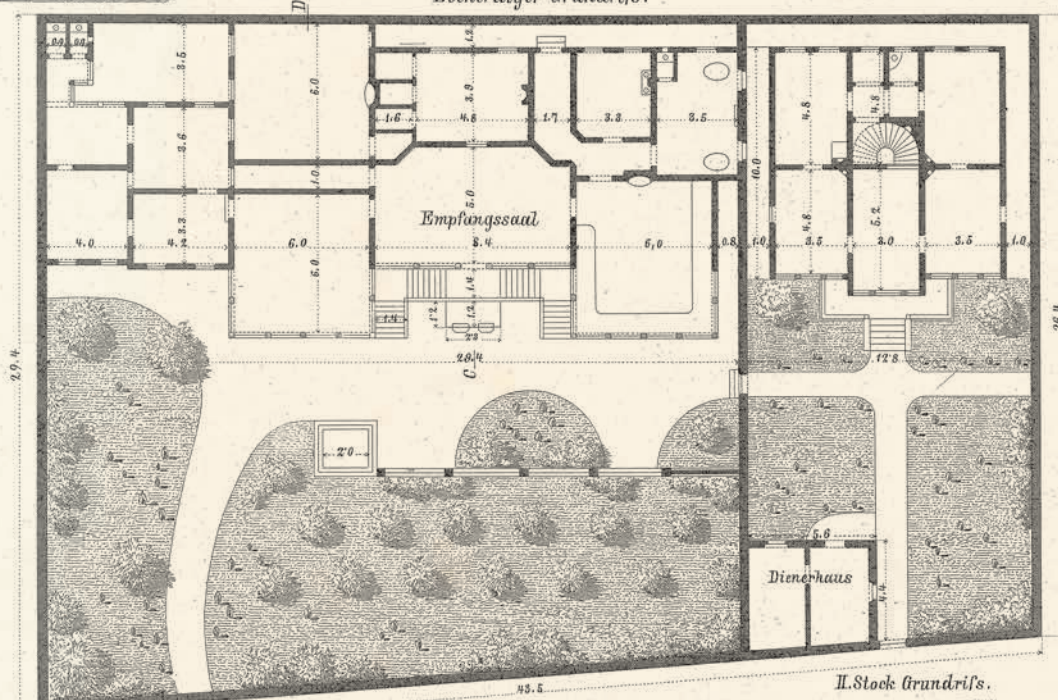
ÄLTERE TÜRKISCHE WOHNHÄUSER IN SALONIKI.

Haus eines türkischen Kaufmannes.
Frauenhaus (Haremlik.)

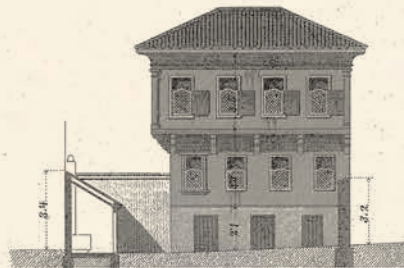
Herrenhaus (Selamlık.)

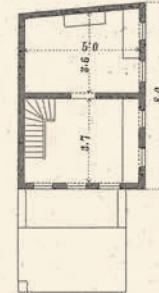
Ebenerdiger Grundriss.

Profil und Ansicht nach A B.

II. Stock Grundriss.

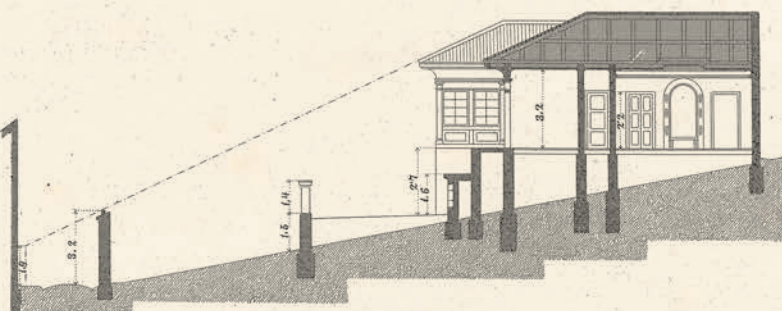

Allgem. Bauzeitung, 1889.

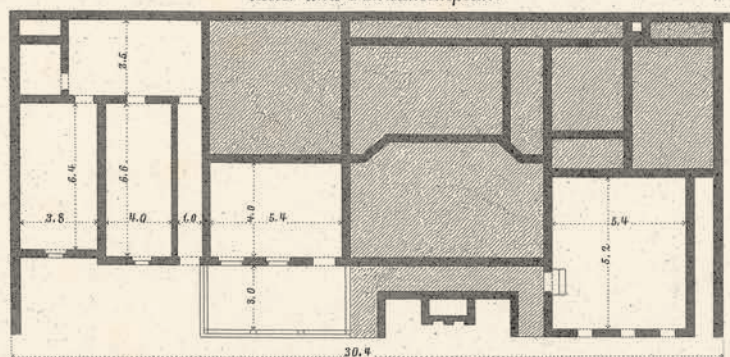
Mitgeteilt von Alois Meißner, Eisenbahn-Ingenieur.

Profil CD
durch das Frauenhaus.

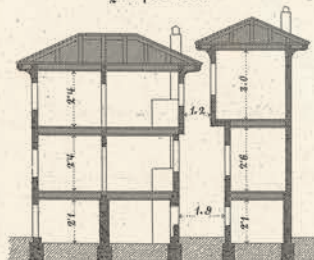
Keller und Fundamentplan.

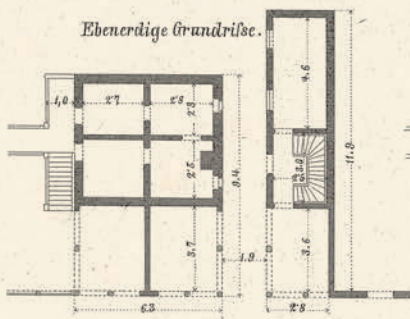
Wohnhäuser der spanischen Juden.
Strassenansicht.

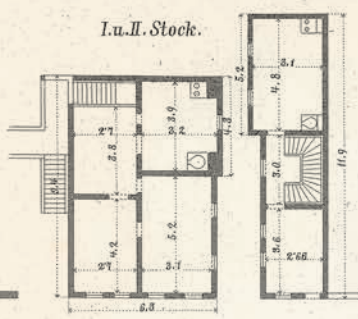
Querprofile.

Ebeneirdige Grundrisse.

I. u. II. Stock.

10 0 1 2 3 4 5 10 15 Meter.

R.v. Waldheim arch. Anst. Wien.

διαμέρισμα υπηρετικού προσωπικού και τη δική του έξοδο προς τον δρόμο. Αφού περιπλανηθήκαμε για αρκετή ώρα μέσα σ' αυτά τα άδεια δωμάτια με τα σημειωματάρια και τις μετροταινίες ώστε να μπορούμε να έχουμε μια κατά το δυνατόν ξεκάθαρη εικόνα, σκεφτήκαμε εκ των υστέρων πολλά ακόμα που θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε, γι' αυτό και ζητήσαμε από τον φιλικό ξεναγό μας να επισκεφθούμε ακόμη μια φορά την παράξενη αυτή κατοικία.

Την επόμενη μέρα το πρωί που επισκεφτήκαμε το σπίτι βρήκαμε στην αυλή έναν φιλόξενο άντρα που κάπνιζε τον ναργιλέ του, μία γυναίκα με ελαφριά πρωινή ενδυμασία, —με ακάλυπτο το πρόσωπό της, όχι όπως στον δρόμο— και δύο κορίτσια που μόλις είχαν ξυπνήσει και έπαιζαν στον κήπο. Αφού λοιπόν ο ξεναγός μας εκπλήρωσε την επιθυμία μας και ξαναείδαμε το σπίτι και τους χώρους του, η γυναίκα μας ρώτησε ενοχλημένη:

— Δεν έχετε δει αρκετά σπίτια στην Ευρώπη; Τι γυρεύετε στο σπίτι μου;

— Έχουμε δει ήδη αρκετά σπίτια στην Ευρώπη, αλλά κανένα δε μας κίνησε τόσο το ενδιαφέρον όσο το δικό σας, αλλά γιατί δε μένετε σ' εκείνο το ωραίο σπίτι [προφανώς εννοεί κατοικία των γυναικών], που είναι άδεια και εγκαταλελειμμένο;

— Πιο παλιά έμενα εκεί μαζί με άλλες πολλές (γυναίκες), αλλά τώρα είμαι η μοναδική γυναίκα του άντρα μου και μένω πλέον στο σπίτι των αντρών με τα παιδιά μαζί.

— Θα το νοίκιαζες εκείνο το σπίτι και (εάν ναι) πόσο θα κόστιζε το ενοίκιο;

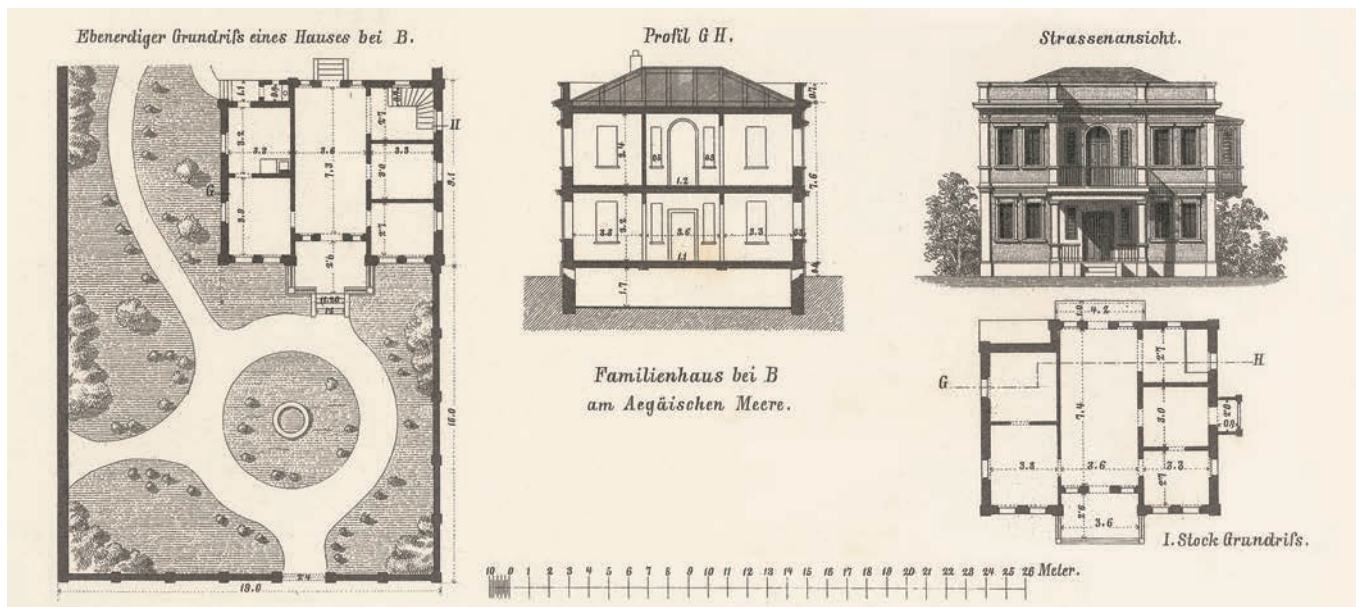
— Γιατί όχι, με 600 (γαλλικά) φράγκα τον χρόνο μπορείς να μείνεις.

— Μπορώ να φέρω και τη γυναίκα και όλη την οικογένεια;

Και με την απάντηση “Και τι μ' ενδιαφέρει εμένα τι θα κάνεις;” σε φιλικό τόνο, έκλεισε η κουβέντα μας.

Η αναφορά του Alois Meissner στις «Παλαιές και νέες κατοικίες της Θεσσαλονίκης» συνεχίζεται με την περιγραφή μιας τυπικής εβραϊκής κατοικίας στην εντός των τειχών πόλη:

«Τελείως διαφορετική είναι η περίπτωση των Ισπανών [πρφ. εννοεί τους Εβραίους]. Όταν κατεβήκαμε πάλι στην κάτω πόλη μέσα από μια “θάλασσα” σπιτιών ψάχναμε για ένα πραγματικά χαρακτηριστικό παράδειγμα εβραϊκού σπιτιού. Αφού περιπλανηθήκαμε για ώρα βρήκαμε το κατάλληλο. Στο σχέδιο στην εικόνα 62, απεικονίζονται δύο γειτονικές παρόδιες κατοικίες.

485 Νέος τύπος κατοικίας για την περιοχή επέκτασης εκτός των Ν.Α. τειχών, από το αφιέρωμα της εφημερίδας *Allgemeine Bauzeitung* για τις «Νέες κατοικίες στη Θεσσαλονίκη που σχεδιάστηκαν από τον αρχιτέκτονα Korrasan Effendi», (1889)

Πιστεύαμε ότι το εσωτερικό των σπιτιών θα ήταν αντίστοιχο προς την άχαρη εξωτερική τους εμφάνιση, αλλά εκπλαγήκαμε ευχάριστα από την καθαριότητα και την τάξη που επικρατούσε στο εσωτερικό αυτών των μη εντυπωσιακών κατοικιών. Ήδη όταν ανοίξαμε το σημειωματάριο για να σχεδιάσουμε τις όψεις των κτιρίων, περικυκλωθήκαμε σε χρόνο μηδέν από πλήθος ανθρώπων και όταν εκφράσαμε την επιθυμία μας να επισκεφθούμε και το εσωτερικό τους ο καθένας ήθελε να μας πάει σπίτι του. Παρ' όλα αυτά αποφασίσαμε να παραμείνουμε σ' αυτά που είχαμε ήδη επιλέξει. Οι ξεναγοί μας είχαν τη διάθεση και το κουράγιο να μας ακολουθήσουν κι έτσι όλο αυτό το τσούρμο μας ακολούθησε μέχρι μέσα στο σπίτι. Μάλιστα, όταν αρχίσαμε να περιεργαζόμαστε τους τοίχους, το ύψος των δωματίων και τις εστίες, μας πέρασαν σίγουρα για κάποιον διευθυντή τράπεζας, που υπολόγιζε την αξία του σπιτιού (για υποθήκη)».

Το άρθρο, στη συνέχεια παρουσιάζει τους νέους τύπους κατοικίας που προτείνονται για την περιοχή επέκτασης εκτός των Ν.Α. τειχών. Όπως ήδη αναφέραμε στο Β' μέρος, ο σουλτάνος για να δώσει λύση στο πρόβλημα στέγης που αντιμετώπιζε η Θεσσαλονίκη προχώρησε με έξοδα του Αυτοκρατορικού Ταμείου στη δημιουργία μιας «συννοικίας» στη θέση των Ν.Α. τειχών, ενώ σκόπευε να χρηματοδοτήσει και τη δημιουργία μιας άλλης παρόμοιας συννοικίας κατά μήκος της νέας ακτογραμμής που προέκυψε από την επιχωμάτωση της παραλίας από τον Λ. Πύργο μέχρι τη σημερινή Οδό Παρασκευοπούλου. Όπως και στην περίπτωση

της λεωφόρου Χαμηδιέ παρουσιάζονται λεπτομερή σχέδια του αρχιμηχανικού του βιλαετίου για τον προτεινόμενο τύπο κατοικίας.

«Στο βόρειο άκρο της πόλης εκεί όπου ο δρόμος στρίβει προς τα δυτικά [σύμφωνα με τον χάρτη που δημοσιεύεται στο άρθρο και στον οποίο υπάρχει λανθασμένη ένδειξη του Βορρά], απλώνεται η πόλη με τις επαύλεις, όπου οι πλούσιοι κάτοικοι περνούν τα καλοκαίρια τους. Εκεί κάθε ώρα της μέρας φυσάει θαλασσινός αέρας. Μία τέτοια έπαυλη βρήκαμε υπό κατασκευή και την παρουσιάζουμε στον πίνακα 61. Το ισόγειο περιλαμβάνει μία κουζίνα, ένα ωραίο ευάερο χολ και τρία μικρά δωμάτια. Στον όροφο βρίσκεται ένα αντίστοιχο χολ και από δύο δωμάτια σε κάθε πλευρά του. Τις εισόδους όλων αυτών των εξοχικών κατοικιών, κοσμούν όμορφοι κήποι»¹.

Μέχρι τώρα οι λιγοστές απεικονίσεις «ευρωπαϊκών» κατοικιών στον περιοδικό Τύπο της εποχής δεν ξεπερνούσαν τα όρια μιας ωραιολογικής και γραφικής, αν όχι φανταστικής, απόδοσης της πραγματικότητας.

Βέβαια και στην περίπτωση του άρθρου της *Allgemeine Bauzeitung* τα συγκεκριμένα σχέδια δεν αφορούν παρά τους κύριους άξονες οργάνωσης της κάτοψης και της όψης βάσει των οποίων, όπως θα διαπιστώσουμε στη

1. Al. Meissner, "Ältere und neuere Wohnhäuser in Saloniki", *Die Wohnungen des Volkes zu Ende des 19. Jahrhunderts*, *Allgemeine Bauzeitung*, 1889, σσ. 69-70.

συνέχεια, θα διαμορφωθούν οι διάφορες παραλλαγές του βασικού τύπου της κατοικίας η οποία τοποθετείται συμμετρικά στο οικόπεδο και σε συγκεκριμένη απόσταση από την κεντρική λεωφόρο.

Όσο απομακρυνόμαστε στον χώρο και τον χρόνο από την επιχωμάτωση του 1885-86, τόσο οι κατοικίες της λεωφόρου των Εξοχών απομακρύνονται από τον αρχικό τύπο, ενώ δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός κατοικιών σε όλη την έκταση της νέας συνοικίας θα συνεχίσει να ακολουθεί παραδοσιακά πρότυπα ακόμα και σε περιοχές του Δ' τομέα.

2. Η τυπολογία της κατοικίας στη συνοικία των Εξοχών

«Οι νέες ανάγκες της κατοικίας και οι συνήθειες της μοντέρνας ζωής μετέβαλαν εκ βάθρων την ιδιωτική αρχιτεκτονική. Εάν κάποιος αμφέβαλε για την ύπαρξη ενός στυλ στα τέλη του 19ου αιώνα, θα αρκούσε να συγκρίνει τα σπίτια που κτίζονταν πριν από 20 χρόνια με αυτά που κτίζονται τώρα για να διαπιστώσει τις αλλαγές στις προτιμήσεις και τα ήθη που τόσο πιστά αντανακλούν οι νέες κατασκευές. Ο χώρος της κατοικίας δεν θυσιάζεται πλέον στις αίθουσες υποδοχής, τα υπνοδωμάτια είναι ευρύχωρα, το φως εισχωρεί άφθονο. Τα σύνθετα επιτεύγματα της μοντέρνας ζωής—θέρμανση, φωτισμός, αερισμός, ηλεκτρικό δίκτυο, τηλέφωνο—αφήνουν ελάχιστη επιφάνεια στους τοίχους. Εάν δεν διαθέταμε το σίδηρο, η κατασκευή των πατωμάτων που θα φέρονταν από αυτούς τους κούφιους τοίχους θα ήταν απραγματοποίητη»².

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στη σχέση του κτισμένου και του ακάλυπτου χώρου όπως αυτή προκύπτει από την αποτύπωση του 1898. Η θέση του κτιρίου ωστόσο μέσα στο οικόπεδο υπακούει και σε κανόνες που υπαγορεύονται από την τυπολογία της κατοικίας, ενδεικτική για τον τρόπο και τις συνθήκες διαβίωσης των ενοίκων της. Απαραίτητη προϋπόθεση για την τυπολογική ανάλυση της κατοικίας αποτελεί βέβαια η ύπαρξη κατόψεων και μάλιστα αυτών που ανταποκρίνονται στην αρχική μορφή του κτιρίου, πριν δηλαδή αλλοιωθεί από τις ποικίλες επεμβάσεις εξαιτίας των αλλαγών χρήσης και λειτουργίας. Τα σχέδια αποτύπωσης που έχουμε στη διάθεσή μας αναφέρονται σ' έναν συγκεκριμένο τύπο κατοικίας—της έπαυλης ή της διώροφης διπλοκατοικίας με κήπο— και σπάνια απεικονίζουν την αρχική διαρρύθμιση του κτιρίου.

Όπως ήδη παρουσιάστηκε στο άρθρο της *Algemeine Bauzeitung* ως βασικός τύπος κατοικίας στις Εξοχές θε-

ωρείται αυτός που περιλαμβάνει έναν κεντρικό ορθογώνιο χώρο, ανοικτό στις δύο μικρότερες πλευρές του, και τα δωμάτια συμμετρικά τοποθετημένα κατά μήκος των δύο άλλων πλευρών. Ο τύπος αυτός συχνά αναφέρεται και ως εξέλιξη του παραδοσιακού σπιτιού του ευρύτερου βαλκανικού χώρου κάτω από την επίδραση της δυτικής αρχιτεκτονικής³. Στα τέλη του 19ου αιώνα η μελέτη της τυπολογίας της κατοικίας προκαλεί γενικότερο ενδιαφέρον, εφόσον οι αλλαγές στα ήθη, στην καθημερινή ζωή και τη δομή της οικογένειας επηρεάζουν σημαντικά τη διαρρύθμιση και τον εξοπλισμό της κατοικίας.

Υπάρχει για πρώτη φορά διαχωρισμός της κοινωνικής και οικογενειακής ζωής. Η ανάγκη για απομόνωση και η ιδιωτικοποίηση της οικογενειακής ζωής διαφαίνονται στη δομή του κτιρίου και διακρίνουν τους χώρους υποδοχής (είσοδος, τραπεζαρία, σαλόνι) και τα παραρτήματά τους (βεστιάριο, γραφείο, καπνιστήριο κ.ά.), από τους καθαρά ιδιωτικούς χώρους (υπνοδωμάτια, μικρό σαλόνι, *boudoir*), τους χώρους υπηρεσίας (κουζίνες, αποθήκες, δωμάτια υπηρετικού προσωπικού) και τους χώρους υγιεινής (λουτρό, WC).

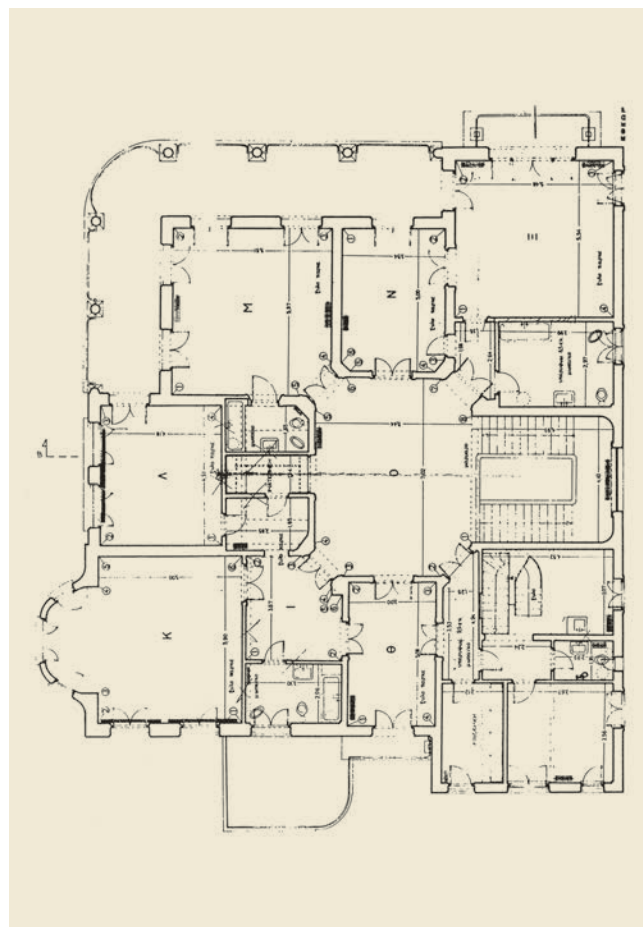
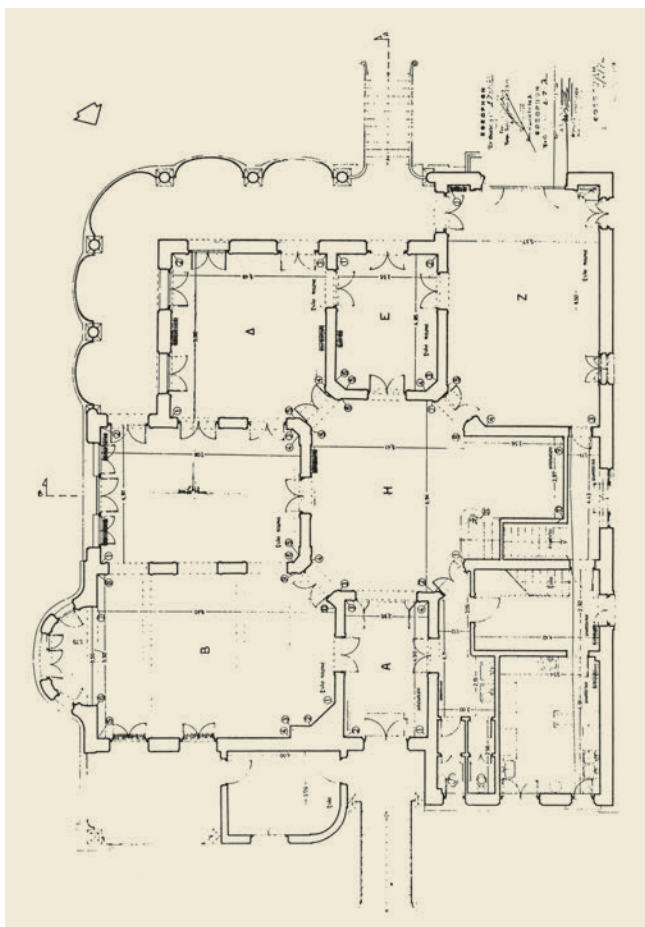
Ιδιαίτερη σημασία στην ιδιωτική αρχιτεκτονική του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα αποκτά επίσης και η έμφυλη κατανομή των χρήσεων στους διαφόρους χώρους της κατοικίας. Οι περισσότεροι ειδικοί συνιστούσαν τον πλήρη διαχωρισμό μεταξύ ανδρικών και γυναικείων χώρων και η χωροθέτηση των δωματίων σε διαφορετικούς ορόφους φυσικά εξασφάλιζε αυτόν τον διαχωρισμό και εγγυόταν τις σχετικά προβλέψιμες συναντήσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσα στο σπίτι⁴.

Έτσι, ενώ η τραπεζαρία, το γραφείο και το καπνιστήριο ήταν συνδεδεμένα με τον σύζυγο, το σαλόνι, το μπουβτουάρ και το δωμάτιο του πρωινού ήταν το «βασιλείο» της συζύγου. Η σύνδεση των ανδρών με την τραπεζαρία ήταν εξαρτημένη από την αποχώρηση των γυναικών μετά το δείπνο. Η επίπλωση της βικτωριανής τραπεζαρίας είναι βαριά με σοβαρή εμφάνιση για να ικανοποιεί περισσότερο τα ανδρικά γούστα. Είναι το κατεξοχήν ανδρικό τμήμα του σπιτιού. Σε μεγαλύτερα

2. L. Magne: "Les conquêtes de la science, l'architecture", *L'architecture*, No 42, Paris, 20.10.1900, σ. 378.

3. Z. Celik: *The remaking of Istanbul*, ό.π., σ. 137. Για την εξέλιξη του παραδοσιακού τουρκικού σπιτιού βλ. αναλυτικά S.H. Eldem: *Turkish Houses*, t. I, 1984.

4. Βλ. σχετικά A. Adams, *Architecture in the Family Way, Doctors, houses and Women 1870-1900*, McGill-Queen's University Press, 1996, σσ. 77-9.

486-487 Η οικία Γ. Μοδιάνο. Κατόψεις ισογείου και ορόφου (Ε. Μοδιάνο, 1912)

σπίτια, η βιβλιοθήκη, το γραφείο, το καπνιστήριο, η αίθουσα του μπιλιάρδου έχουν σχεδιασθεί ειδικά για τους άνδρες του σπιτιού. Ο διαχωρισμός αυτών των χώρων από τα δωμάτια της οικογένειας ήταν αναγκαίος για τις καθαρά επιχειρηματικές επαφές (και το κάπνισμα), αλλά η διαφορά τους ήταν επίσης και σε επίπεδο αντικειμένων με την παρουσία βιβλίων, χαρτών, επιστημονικού εξοπλισμού και όπλων.

Σε αντίθεση με τον στιβαρό, βαρύ και σκοτεινό χώρο της τραπεζαρίας, το σαλόνι χαρακτηρίζεται ως ένας χώρος ευγενής, χαρούμενος, ευάερος και ευήλιος, ραφιναρισμένος και κομψός. Εκεί ελάμβαναν χώρα με κάθε τελετουργία οι γυναικείες πρωινές επισκέψεις, καθώς και άλλες «σπουδαίες» ασχολίες για τις γυναίκες της μεσαίας τάξης, όπως η ανάγνωση μυθιστορημάτων, η αλληλογραφία και το εργόχειρο.

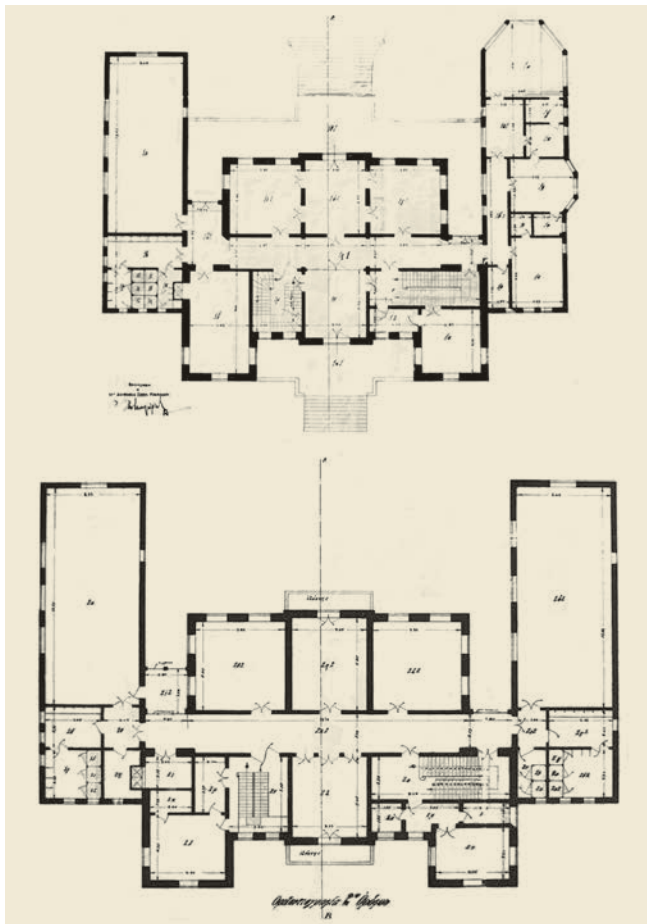
Στην κάτοψη, η τραπεζαρία και το σαλόνι ήταν συχνά τοποθετημένα αντιδιαμετρικά για να εκφράσουν αυτούς τους έμφυλους συσχετισμούς. Τα «ανδρικά διαμερίσματα» βρίσκονταν συνήθως στο μπροστινό μέρος

της κατοικίας, το πλέον «δημόσιο» τμήμα της κάτοψης, ενώ τα γυναικεία διαμερίσματα ήταν στο πίσω μέρος ή αποτραβηγμένα από τον άξονα του δρόμου, ώστε να προφυλάσσονται λόγω απόστασης από τον δημόσιο χώρο.

Συγκεκριμένα η τραπεζαρία βρίσκεται στην είσοδο του σπιτιού και το δωμάτιο του πρωινού στο πίσω μέρος. Το σαλόνι των κυριών βρίσκεται στον πρώτο όροφο, πάνω από την απρόβλεπτη και προφανώς θορυβώδη κίνηση του δρόμου. Έτσι, τα διαμερίσματα των ανδρών ήταν ανοιχτά και προσβάσιμα στον έξω κόσμο, ενώ των γυναικών ήταν συνήθως κλειστά και απρόσιτα.

Η εξασφάλιση του χωρικού και λειτουργικού διαχωρισμού επιτυγχάνεται κυρίως μέσω των διαφόρων προθαλάμων και διαδρόμων που εισάγονται σταδιακά στην κάτοψη της κατοικίας.

Ο διάδρομος θεωρείται «ένα πολύ παλιό σχήμα», και η οργάνωση των δωματίων σε σχέση με τον διάδρομο εμφανίζεται ως ένα στοιχείο απαραίτητο στην κάτοψη

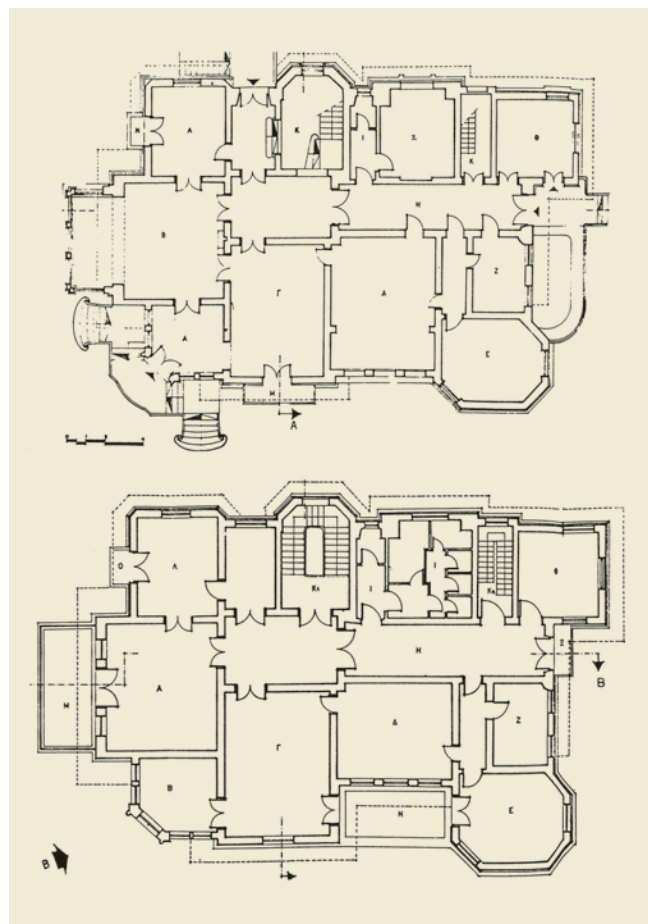

488 Η βίλα Αλλατίνι (Β. Ποζέλλι, 1899). Κατόψεις ισογείου και πρώτου ορόφου

με πολλές παραλλαγές στα διάφορα είδη κατοικίας και σε διαφορετικές εποχές⁵.

Η ύπαρξη του διαδρόμου, η αύξηση του αριθμού των κλιμακοστασίων και των διόδων ανάμεσα στους διάφορους χώρους της κατοικίας εξασφαλίζουν την αυτονομία των χώρων και την κυκλοφορία του προσωπικού, ανεξάρτητα από την καθημερινή ζωή της οικογένειας. Οι υπηρέτες είναι παρόντες, αλλά δεν φαίνονται. Τα δωμάτιά τους βρίσκονται κοντά στην κουζίνα, στο υπόγειο ή στη σοφίτα και η προσπέλασή τους γίνεται από τη σκάλα υπηρεσίας.

Ο διάδρομος αυτός υπάρχει σε αρκετές επαύλεις των Εξοχών και αποτελεί εξέλιξη της αρχιτεκτονικής πρακτικής στον χώρο της κατοικίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις επαύλεις των Σειφουλάχ πασά και Μαν. Σαλέμ σε σχέδια του Ξ. Παιονίδη, Γ. Μοδιάνο σε σχέδια του μηχανικού Ε. Μοδιάνο και Βιτ. Φερνάντεζ σε σχέδια του Π. Αρριγκόνι. Και οι τρεις αρχιτέκτονες με σπουδές στο εξωτερικό, τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία αντίστοιχα, μεταφέρουν και επιβάλλουν μια νέα άποψη

489 Η οικία Αχμέτ Καπαντζή (Π. Αρριγκόνι, 1907). Κατόψεις ισογείου και ορόφου

για τον εκσυγχρονισμό της κατοικίας που απορρέει από την εξέλιξη των ηθών και του βιοτικού επιπέδου μιας ορισμένης κοινωνικής ομάδας.

Η παροχή νερού, γκαζιού και αργότερα ηλεκτρικού ρεύματος στα σπίτια συντελεί στην ανανέωση του οικιακού εξοπλισμού και ιδιαίτερα της κουζίνας που αναβαθμίζεται, αλλά παραμένει στην αποκλειστική χρήση του υπηρετικού προσωπικού. Εκτός από τραπεζαρία του προσωπικού και χώρο προετοιμασίας του φαγητού, αποτελεί επίσης σημείο συγκέντρωσης και κατανομής αρμοδιοτήτων και οδηγιών από τους κυρίους του σπιτιού προς το υπηρετικό προσωπικό και τους περιστασιακά εργαζόμενους σ' αυτό (τροφοδοσία, πλύσιμο ρούχων κ.λπ.). Η κουζίνα συχνά εξυπηρετείται από ιδιαίτερη είσοδο και έχει άμεση πρόσβαση στις αποθήκες, το πλυσταριό, τους χώρους υγιεινής και τα δωμάτια υπηρεσίας. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στη μοντέρνα αρχιτεκτονική,

5. A. Rossi: όπ.π., σ. 42.

η κουζίνα δεν βρίσκεται κοντά στην τραπεζαρία για τους ίδιους λόγους που δεν βρίσκονται οι χώροι υγιεινής κοντά στα υπνοδωμάτια. Σε μικρότερης κλίμακας σπίτια, λόγω έλλειψης υπηρετικού προσωπικού, η κουζίνα χωρίζεται από την τραπεζαρία που καταλαμβάνει άλλωστε και τον κεντρικό χώρο της κατοικίας μ' έναν διάδρομο υπό τύπον προθαλάμου (office).

Στο αστικό σπίτι της Θεσσαλονίκης των αρχών του 20ού αιώνα προβλέπεται ειδική εγκατάσταση λουτρού και χώρων υγιεινής, ως μέρους του αρχιτεκτονικού προγράμματος. Οι υγροί χώροι βρίσκονται, για πρακτικούς λόγους, συγκεντρωμένοι σ' ένα συγκεκριμένο τμήμα της κάτοψης, κοντά στην κουζίνα και στους χώρους υπηρεσίας. Ωστόσο, η ύπαρξη λουτρού και WC σε σπίτια των Εξοχών, όταν στο Παρίσι μόλις το 1904 θεσπίζεται νόμος για την υποχρεωτική εγκατάσταση WC σε κάθε κατοικία⁶ και όταν ο Giedion αναφέρει ότι το λουτρό είναι ακόμη σπάνιο στις δυτικές χώρες πριν το 1890⁷, αποτελεί ένδειξη του τρόπου ζωής και του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της νέας συνοικίας.

α. Οι επαύλεις

Κύριο χαρακτηριστικό των επαύλεων, τουλάχιστον για τις παλαιότερες από αυτές, είναι ότι βρίσκονται μέσα σε ιδιαίτερα εκτεταμένες ιδιοκτησίες, γεγονός που αποδεικνύει και την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη (επαύλεις Αλφρ. Άμποτ, Φρ. Σαρνώ, Καρ. Αλλατίνι)⁸.

Οι χώροι υποδοχής βρίσκονται στον πρώτο όροφο (υπερυψωμένο ισόγειο) και διαμορφώνονται γύρω από την κεντρική αίθουσα, τη σάλα, που αποτελεί τον πυρήνα του κτιρίου. Με την αίθουσα αυτή επικοινωνούν η τραπεζαρία, το σαλόνι, το γραφείο και διάφορα άλλα δωμάτια, ο αριθμός των οποίων αυξάνεται ανάλογα με την κοινωνική θέση ή την οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη και το μέγεθος της κατοικίας (σαλόνι αναμονής, βεστιάριο, μπιλιάρδο, καπνιστήριο, μικρό σαλόνι). Η άμεση επαφή όλων των χώρων υποδοχής με την κεντρική αίθουσα επιτρέπει την άνετη κυκλοφορία των καλεσμένων σε περίπτωση δεξίωσης ή χορού.

Η ιεράρχηση των χώρων υποδοχής φαίνεται από την προσοχή που δίνεται στη διακόσμηση των τοίχων και της οροφής, στις συνθήκες θέρμανσης (ύπαρξη τζακιού ή σόμπας), στον αριθμό των ανοιγμάτων, είτε για εσωτερική επικοινωνία, είτε για αερισμό και ηλιασμό, στη σχέση με την κύρια είσοδο και το κλιμακοστάσιο που οδηγεί στον πάνω όροφο και, τέλος, στην επίπλωση και τον εξοπλισμό τους.

Η ύπαρξη ενός δευτέρου ορόφου αποκλειστικά αφιερωμένου στην ιδιωτική ζωή της οικογένειας πιστοποιεί τη σημασία που αποκτά η οικογενειακή ζωή, η ανάγκη για αύξηση του ιδιωτικού χώρου και η επιθυμία για απομόνωση. Η θέση της γυναίκας στην οικογένεια επίσης διαφοροποιείται. Ο ρόλος της γυναίκας των υψηλών εισοδηματικών τάξεων του τέλους του 19ου αιώνα είναι ξεχωριστός· απελευθερωμένη από τη φροντίδα του σπιτιού —λόγω αύξησης του υπηρετικού προσωπικού— και των παιδιών, που βρίσκονται στα χέρια της γκουβερνάντας και της δασκάλας, κατέχει σημαντική θέση στην κοινωνική ζωή της οικογένειας, συμμετέχει με τη διοργάνωση δεξιώσεων και γευμάτων στην προώθηση των επαγγελματικών σχέσεων του συζύγου της, ντύνεται στα ευρωπαϊκά καταστήματα της πόλης, ταξιδεύει στο εξωτερικό, επεμβαίνει στη διακόσμηση του σπιτιού, συμμετέχει σε φιλανθρωπικές και κοινωνικές εκδηλώσεις⁹. Στον γενικό αυτόν κανόνα δεν θα αποτελέσουν εξαίρεση οι σύζυγοι των μουσουλμάνων αξιωματούχων και εκπροσώπων της άρχουσας τάξης, οι οποίες μάλιστα σταδιακά παρουσιάζουν παρόμοια δραστηριότητα και σε δημόσιους χώρους¹⁰. Είναι γνωστό ότι οι μουσουλμάνες των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων ντύνονται ευρωπαϊκά στο εσωτερικό των κατοικιών τους και εμφανίζονται ακάλυπτες στους άρρενες επισκέπτες της οικογένειας.

Για την οικοδόσπινα των επαύλεων της λεωφόρου των Εξοχών, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα της εποχής που ήδη αναφέραμε, υπήρχε συνήθως ιδιαίτερο υπνοδωμάτιο σε συνδυασμό με κάποιο μικρό σαλόνι ή *boudoir* όπου μπορούσε να δεχθεί τις φίλες της. Σε περίπτωση μουσουλμανικής οικογένειας αυτό θα μπορούσε να υποκαθιστά το *χαρεμλίκ* (*haremlik*) του σπιτιού.

Το υπνοδωμάτιο της συζύγου βρίσκεται επίσης κοντά στο δωμάτιο των παιδιών, τα οποία για πρώτη φορά αποκτούν δικό τους υπνοδωμάτιο καθώς και ιδιαίτερο

6. M. Eleb-Vidal, A. Debarre-Blanchard: *Architecture de la vie privée*, AAM, Bruxelles, 1989, σ. 215.

7. Όπ.π., σ. 208.

8. Αργότερα, οι νέες χαράξεις, οι οικοπεδοποιήσεις και η άνοδος της αξίας της γης επέφεραν αλλαγές στην έκταση του περιβάλλοντος χώρου μιας επαύλης.

9. Είναι συχνές οι αναφορές στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο της εποχής για τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Αναφέρομε ενδεικτικά το σχόλιο της εφημερίδας *Balkan News* για τον κοινωνικό ρόλο της Ίντα Μοδιάνο στη Θεσσαλονίκη του 1892. Εφ. *The Balkan News*, 2.4.1917.

10. Βλ. σελ. 110.

χώρο μελέτης ή παιχνιδιού. Η συνήθεια που υπήρχε μέχρι τότε να κοιμούνται περισσότεροι του ενός σ' έναν χώρο δεν ισχύει πια. Η οικογενειακή ζωή δίνει μεγάλη σημασία στην άνεση και την ιδιωτικότητα και ακολουθεί τα δυτικά πρότυπα, τα μόνα αποδεκτά, ακόμη και από τη «μοντέρνα» μουσουλμανική οικογένεια του τέλους του αιώνα. Ο ύπνος σε περιμετρικούς σοφάδες μέσα στον ίδιο χώρο ανήκει στο παρελθόν και η διαφοροποίηση των δωματίων κατά ηλικία και φύλο είναι συνηθισμένη στα υψηλά στρώματα της οθωμανικής κοινωνίας της πόλης.

Για τις επαύλεις των Εξοχών και την ποικιλία που παρουσιάζουν οι κατόψεις τους, παραθέτουμε τέσσερις περιγραφές της εποχής, ιδιαίτερα διαφωτιστικές τόσο για τη διάταξη των χώρων και την κατανομή των λειτουργιών στο εσωτερικό του κτιρίου, όσο και για τον σημαντικό ρόλο των εισαγομένων προτύπων και τρόπων διαβίωσης.

Ο στρατηγός P.E. Nayral de Bourgon αναφέρει χαρακτηριστικά για μια από τις κατοικίες της οικογένειας Σαμ. Μοδιάνο στην ομώνυμη οδό (σημ. Φλέμινγκ):

«[...] έμπαινε κανείς από μια εξωτερική σκάλα σ' έναν χώρο με διαστάσεις χολ. Με αυτόν τον προθάλαμο επικοινωνούσαν διάφορα δωμάτια που τα χρησιμοποιούσαν ως γραφείο και σαλόνι αναμονής, καθώς και ένας διάδρομος που οδηγούσε στο σαλόνι και την τραπεζαρία. Η διαρρύθμιση του πρώτου ορόφου θύμιζε αυτήν του ισογείου εκτός από το ότι ο μικρότερος αριθμός τους καθιστούσε τα δωμάτια πιο άνετα. Δύο από αυτά, “τα πιο ωραία” είχαν παραχωρηθεί ως υπνοδωμάτια σ' αυτόν και τη γυναίκα του¹¹».

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή που δίνει ο ίδιος για το γαλλικό προξενείο στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το οποίο στεγαζόταν στην έπαυλη του Ισμαήλ πασά· σε περίπτωση δεξίωσης, όταν το σαλόνι δεν επαρκούσε, χρησιμοποιούσαν τον κεντρικό «διάδρομο» που ήταν αρκετά φαρδύς, διέσχιζε το κτίριο από τη μία άκρη ως την άλλη και χρησίμευε ως «προθάλαμος» στους υπόλοιπους χώρους του ισογείου¹².

Τέλος, ο ίδιος περιγράφει το εσωτερικό της «επαύλεως των αεροπόρων» που είχαν επιτάξει οι Άγγλοι για τις ανάγκες των επιχειρήσεών τους στην περιοχή. Πρόκειται για την έπαυλη του Ραχμή πασά, βουλευτή της Θεσσαλονίκης, που εγκατέλειψε την πόλη το 1912¹³ και αναφέρεται χαρακτηριστικά ως «γαλί του πασά της Θεσσαλονίκης». Ο γάλλος στρατηγός αναφέρει ότι η έπαυλη διέθετε περισσότερες ανέσεις από το σπίτι του στη Γαλλία και μπορούσε να συγκριθεί με τα ωραιότερα σπίτια της πόλης:

«Στο ισόγειο υπήρχε ένα μεγάλο σαλόνι επιπλωμένο με γούστο και με τέσσερα παράθυρα που έβλεπαν στον κήπο από την πλευρά του δρόμου. Επικοινωνούσε μ' ένα τεράστιο χολ που είχε ως βασική επίπλωση ένα τραπέζι αναλόγων διαστάσεων και άνετες δερμάτινες πολυθρόνες. Στην άλλη άκρη αυτού του κεντρικού χώρου υπήρχε μια όμορφη τραπεζαρία με μπουαζερί και θέα στον κόλπο». Την κάτοψη του ισογείου συμπλήρωναν ένα γραφείο που έβλεπε επίσης στη θάλασσα και ένα άλλο δωμάτιο με απευθείας πρόσβαση στον κήπο από την πλευρά του δρόμου. Όσον αφορά τον πρώτο όροφο, αναφέρει ότι ο ίδιος και η γυναίκα του είχαν χωριστά υπνοδωμάτια με θέα στη θάλασσα, που βρίσκονταν από τη μια και την άλλη πλευρά ενός «τεράστιου πλατύσκαλου», εννοώντας προφανώς την επανάληψη του κεντρικού χώρου του ισογείου στον όροφο¹⁴.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα όσο και σπάνια περιγραφή αφορά την έπαυλη του βαρώνου Φρ. Σαρνώ, από τις παλαιότερες της πόλης, η οποία στη συνέχεια πέρασε στην ιδιοκτησία του Κλ. Χατζηλαζάρου για να φιλοξενηθεί στα 1912-1913 τον Γεώργιο τον Α'¹⁵. Σύμφωνα με την περιγραφή, ο πρώτος όροφος περιελάμβανε πέντε «αίθουσες», μεταξύ αυτών μία «μεγάλη κεντρική αίθουσα», η οποία διέθετε τζάκι και χωριζόταν από την είσοδο με ειδικό προθάλαμο, και μια τραπεζαρία, στο βάθος αριστερά, όπου οδηγούσε ειδικός διάδρομος¹⁶.

Η τελευταία περιγραφή που παραθέτουμε αναφέρεται στην έπαυλη Αλλατίνι κατά τη διάρκεια της φιλοξενίας σ' αυτήν του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ του Β', μετά την αποτυχημένη απόπειρα αντεπανάστασης κατά της κυβέρνησης των Νεότουρκων στα 1909:

Στον πρώτο όροφο υπήρχαν «δύο εστιατόρια [πρφ. εννοεί τραπεζαρίες], τρεις αίθουσες, εν θερμοκήπιον, μία αίθουσα σφαιριστηρίου και ο πρόδρομος ευρύτατος και αποτελών ιδιαίτερον αίθουσαν». Ο δεύτερος όροφος περιελάμβανε τα διαμερίσματα του σουλτάνου και

11. P.E. Nayral de Bourgon: *Dix ans de souvenirs (1914-1924), 6ème partie: Les Fruits de la victoire-Salonique*, Nîmes, 1932, σ. 56. Πιθανότατα πρόκειται για μια από τις επαύλεις του Σ. Μοδιάνο, βλ. σ. 274.

12. Όπ.π. σ. 161. Επίσης βλ. σ. 233.

13. Βλ. σ. 340.

14. P.E. Nayral de Bourgon: όπ.π., σ. 216.

15. Βλ. σ. 288.

16. «Μία διασκέδασις σε ιστορικό παρελθόν», *Εθνικός Οδηγός Μεγάλης Ελλάδος*, τ. 7ον, 1920-1921, σ. 195-96.

490 Η "Villa Ida" την περίοδο που στέγαζε το ιταλικό σχολείο «Βασίλισσα Μαργαρίτα»

491 Ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης Χουλουσή μπέης

των γυναικών του και ο τρίτος τις κατοικίες των ευνούχων και των «θεραπεινίδων»¹⁷.

Ιδιαίτερα ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί η περιγραφή της "Villa Ida" από τον Fahri Tanman, υιό του Χουλουσή μπέη, τελευταίο ένοικο του κτιρίου πριν την πώλησή του στο τουρκικό Δημόσιο. Μια φωτογραφία της "Villa Ida" που είχα εντοπίσει στα Αρχεία του Γαλλικού Στρατού και έδωσα στον F. Tanman όταν συναντηθήκαμε στην Κωνσταντινούπολη το 1992, στάθηκε η αφορμή να συμπεριλάβει στις αναμνήσεις του, την περιγραφή της κατοικίας των παιδικών του χρόνων λίγο πριν την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων¹⁸.

Η χωροθέτηση των διαφόρων δωματίων στην κάτοψη του κτιρίου η οποία εντοπίστηκε στα αρχεία του Γ' Σ.Σ., μπορεί να μην συμφωνεί απόλυτα με τη διήγηση του F. Tanman, αποτελεί ωστόσο πολύτιμη μαρτυρία για τον τρόπο διαβίωσης μιας αστικής μουσουλμανικής οικογένειας σε μία κατοικία που δεν κτίστηκε εξ αρχής για τους συγκεκριμένους ενοίκους καθώς και για τον έμφυλο διαχωρισμό της κοινωνικής ζωής της οικογένειας.

17. Εφημ. *Αλήθεια*, 28.5.1909.

18. Ευχαριστώ τον καθηγητή Baha Tanman, εγγονό του Χουλουσή μπέη, για την παραχώρηση και τη μετάφραση του χειρογράφου στα γαλλικά.